

UO‘K: 582.475.4(510)

Abdullayev Oybek Shakirjanovich.

*Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti
“Organik dehqonchilik va o‘rmon meliorasiyasi” kafedrasida asisssenti.*

Sotvoldiyev Asrorjon Anvarjon o‘g‘li.

*Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti, Agrobiologiya fakulteti
“Manzarali bog‘dorchilik va ko‘kalamzorlashtirish” ta‘lim yo‘nalishi talabasi.*

**KO‘KALAMZORLASHTIRISHDA ISHLATILADIGAN AYRIM
HUSHMANZARA O‘SIMLIKLARINING TABIIY TARQALGAN AREALI
VA MORFOLOGIYASI**

**THE NATURAL DISTRIBUTION AREA AND MORPHOLOGY OF SOME
ORNAMENTAL PLANTS USED IN LANDSCAPING**

***Annotatsiya:** Ushbu ma‘qolada ko‘kalamzorlashtirishda keng qo‘llaniladigan ayrim hushmanzara o‘simliklarning tabiiy tarqalish areali va morfologik xususiyatlari yoritilgan. Hushmanzara o‘simliklar urban va landshaft dizaynida ekologik barqarorlikni ta‘minlash, estetik ko‘rinishni yaxshilash hamda mikroiklimni tartibga solishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda ushbu o‘simliklarning kelib chiqish hududlari, tabiiy sharoitlarga moslashuvi, vegetativ va generativ organlarining tuzilishi hamda ularning dekorativ xususiyatlari tahlil qilingan.*

***Kalit so‘zlar:** ko‘kalamzorlashtirish, hushmanzara o‘simliklar, tabiiy areal, morfologiya, landshaft dizayn, introduksiya, ekologik moslashuv, dekorativ daraxtlar, butalar, urban ekologiya.*

***Annotation:** This article highlights the natural distribution range and morphological characteristics of some ornamental plants widely used in landscaping. Ornamental plants play an important role in urban and landscape design by ensuring ecological stability, improving aesthetic appearance, and regulating the microclimate. The study analyzes the native habitats of these plants, their adaptation to natural conditions, the structure of their vegetative and generative organs, as well as their decorative properties.*

Keywords: *landscaping, ornamental plants, natural distribution range, morphology, landscape design, introduction, ecological adaptation, ornamental trees, shrubs, urban ecology.*

Chitalpa tashkentensis (Hylocatalpa) - *Chilopsis linearis* va *Catalpa bignonioides* turlarining sun'iy duragaylash natijasida olingan yuqori dekorativ qiymatga ega o'simlik hisoblanadi. Ushbu duragay Toshkent sharoitida ayniqsa istiqbolli bo'lib, landshaft dizaynida keng qo'llanilmoqda. O'simlik O'zbekiston sharoitida aprel oyidan boshlab birinchi sovuqlargacha uzluksiz gullashi bilan ajralib turadi, bu esa uning dekorativ ahamiyatini yanada oshiradi. Markaziy Osiyo iqlimida u 4-6 metr balandlikka, shox-shabbasi esa 8 metrgacha diametrga yetishi mumkin. Po'stlog'i ingichka, kulrang-jigarrang tusda bo'lib, daraxtga tabiiy nafislik bag'ishlaydi.

Ushbu duragay 1964 yilda Toshkent Botanika bog'ida botanik N.Rusanov tomonidan *Chilopsis linearis* va *Catalpa bignonioides* turlarini o'zaro changlatish yo'li bilan yaratilgan. Keyinchalik, 1977 yilda Robert Hebb tomonidan Nyu-York botanika bog'iga ushbu o'simlikning qalamchalari olib kirilgan va xalqaro miqyosda tarqalishiga turtki bo'lgan. 1991 yilda *Chitalpa tashkentensis* nomi rasmiy ravishda tasdiqlanib, uning 7 ta navi ro'yxatga olingan: ulardan beshtasi pushti, ikkitasi esa oq gulli navlardir.

Oshlovchi totim (*Rhus coriaria L.*) - pistadoshlar (*Anacardiaceae*) oilasiga mansub, ko'p yillik, asosan buta yoki kichik daraxt shaklidagi o'simlik hisoblanadi. Ba'zi hollarda u daraxtsimon liana ko'rinishida ham uchraydi. O'simlikning bo'yi odatda 0,5-12 metrni tashkil etadi, ayrim qulay sharoitlarda esa 20 metrgacha yetishi mumkin. Tabiiy muhitga yaxshi moslashgan bo'lib, turli ekologik sharoitlarda barqaror o'sish xususiyatiga ega. Barglari navbat bilan joylashgan, murakkab tuzilishga ega bo'lib, vegetatsiya davrida o'simlikning dekorativ ko'rinishini ta'minlaydi. Ushbu tur Shimoliy Amerika, Sharqiy Osiyo, Afrika va Janubiy Yevropa hududlarida keng tarqalgan bo'lib, tog'li mintaqalarda - jumladan Qrim, Kavkaz, Pomir va Olay tizmalari hududlarida ham uchraydi. O'zbekistonda esa uning 1 ta yovvoyi va 3 ta madaniy turi mavjud bo'lib, mahalliy

sharoitga moslashgan. Kimyoviy tarkibi jihatidan barglarida 13-25% gacha oshlovchi modda - tannidlar mavjud bo'lib, bu uni sanoat va tibbiyot uchun muhim xomashyo manbaiga aylantiradi. Umuman olganda, *Rhus coriaria* L. yuqori xo'jalik va ekologik ahamiyatga ega bo'lib, uning manzaraviy, dorivor va texnik xususiyatlari ko'kalamzorlashtirish hamda sanoat sohasida muhim o'rin tutadi.

Rhus coriaria L umumiy ko`rinishi va gul qismi

Sovun daraxti (*Koelreuteria paniculata*) - sapindoshlar (*Sapindaceae*) oilasiga mansub, barg to'kadigan yoki qisman doim yashil bo'lishi mumkin bo'lgan manzarali daraxt yoki buta turidir. Asosan Xitoy, Koreya va Yaponiya hududlarida tabiiy tarqalgan bo'lib, XVIII asrdan boshlab Yevropaga, keyinchalik esa Kavkaz, Qrim va Markaziy Osiyo hududlariga ko'kalamzorlashtirish maqsadida introduksiya qilingan. Daraxt odatda 6-8 metr (ba'zan undan baland) bo'lib o'sadi. Tanasi kulrang-jigarrang po'stloqli, vertikal yoriqlarga ega bo'lib, qishda ham dekorativ ko'rinishini saqlaydi. Mevalar va po'stlog'ida 38% gacha saponin moddasi mavjud bo'lib, ular sovun xususiyatiga ega. Shu sababli o'simlik "sovun daraxti" deb ataladi va qadimdan tabiiy yuvish vositasi sifatida ham ishlatilgan. Qurg'oqchilikka va sho'r tuproqlarga nisbatan chidamli bo'lib, Markaziy Osiyo iqlimida ham muvaffaqiyatli o'sadi.

Sovun daraxtining ko'rinishi va mevalvari

Jannat guli (*Caesalpinia gilliesii*) - yogʻingarchilikka qarab 1-4 m gacha oʻsadi. Barglari ikki qanotli, uzunligi 10-15 sm, 3-10 juft pinnali, har birining uzunligi 5-6 mm va kengligi 2-4 mm boʻlgan 6-10 juft barglari bor. Gullar uzunligi 20 sm gacha choʻzilgan, har bir gulda 10 ta uzun koʻzga tashlanadigan qizil stamensli beshta sariq barglari bor. Poʻchoqlari kalta, qizil bezli tuklar bilan zich qoplangan. Bu Janubiy Amerikada, asosan Argentina va Urugvayda oʻsadigan ajoyib manzarali oʻsimlikdir.

U Texasda naturalizatsiya qilingan va Amerika Qoʻshma Shtatlarining janubi-gʻarbiy qismining qolgan qismida keng tarqalgan boʻlib, u erda jannat qushi, jannatning choʻl qushi, jannatning sariq qushi va barba de chivo sifatida tanilgan. Bu quruq iqlimga moslashgan tropik oʻsimlik boʻlsa-da, Turkiyaning gʻarbiy qismidagi Marmara dengizining janubidagi Avsa va qoʻshni orollar iqlimida ham oʻsadi, u e odatda Pashabyigi (*Pasabiyigi*), Cennetkusu (*Cennetkusu agaci*) nomi bilan mashhur, bu turkchada “jannat daraxti qushi” va “mitti akatsiya” degan maʼnoni angladi. Bu tur Janubiy Afrikadagi Karoda ham juda keng tarqalgan.

Caesalpinia gilliesii butasining umumiy koʻrinish va gul qismi

1-jadval

Tajriba uchun olingan manzarali butasini urugʻlarini sepish meʼyori va ekish chuqurligi

Daraxt va buta turlari	Urugʻ sepish meʼyori, kg/ga	Urugʻlarni ekish chuqurligi, sm
Toshkent Chitalpasi (<i>Chitalpa tashkentensis</i> T.S. Elias & Wisura),	180	2-3
Oshlovchi totim (<i>Rhus coriaria</i> L),	200	1-2
Sovun daraxti (<i>Koelreuteria paniculata</i>),	170	2-5
Jannat guli (<i>Caesalpinia gilliesii</i> (Wall. ex Hook.)	170	1-2

Xulosa

Ko'kalamzorlashtirishda qo'llaniladigan hushmanzara o'simliklar tabiiy areali va morfologik xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi hamda bu ularning ekologik moslashuvchanligi va dekorativ qiymatini belgilaydi. Tadqiq etilgan o'simliklar turli geografik hududlardan kelib chiqqan bo'lib, iqlim va tuproq sharoitlariga moslashish darajasi yuqoriligi bilan ajralib turadi. Ularning morfologik tuzilishi - barg, gul, meva va shox-shabba shakllari - landshaft dizaynida estetik va funksional ahamiyatga ega. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ushbu o'simliklar urban muhitda mikroiklimni yaxshilash, ekologik barqarorlikni ta'minlash va hududning dekorativ ko'rinishini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ularni to'g'ri tanlash va ilmiy asosda joylashtirish ko'kalamzorlashtirish samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Taxtadjyan A.L. Morfologicheskaya evolyutsiya pokrytosemennykh. (1948).
2. Taxtadjyan A.L. Proisxojdeniye pokrytosemennykh rasteniy. (1954).
3. Canright J E. The comparative morphology and relationships of the Mfgnoliaceae. I. Trends of specialization in the stamens. Amer. Journ.of Bot.,39,7 (1952).
4. Dandy J K. The Magnoliaceae of Kwangtung Macao, and Hong Kong. Lingnan Science Journal.,7 (1929).
5. Gregoire V. La valeur morphologique des carpelles dans les angiosperms. Bull. Acad. Belg.,17 (1931).
6. Sveshnikova I.N. K metodike issledovaniya epidermisa kutikul iskopaemykh i sovremennykh xvoynnykh. Bot. jurn., (1955).
8. Burigin V.A va Jongurazov F.X Botanika. 1977
9. Saxobiddinov S.S. O'simliklar sistematikasi. 1966